

Belgeo

Revue belge de géographie

3-4 | 2008

Formatting Europe – Mapping a Continent

Gedrukte kaarten van Europa vóór Ortelius. Een toevoegsel

Pre-Ortelius printed maps of Europe. Addenda

H.A.M. van der Heijden

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/belgeo/8825>

DOI : [10.4000/belgeo.8825](https://doi.org/10.4000/belgeo.8825)

ISSN : 2294-9135

Éditeur :

National Committee of Geography of Belgium, Société Royale Belge de Géographie

Édition imprimée

Date de publication : 31 décembre 2008

Pagination : 269-286

ISSN : 1377-2368

Référence électronique

H.A.M. van der Heijden, «Gedrukte kaarten van Europa vóór Ortelius. Een toevoegsel», *Belgeo* [Online], 3-4 | 2008, Online op 22 mai 2013, geraadpleegd op 05 février 2021. URL: <http://journals.openedition.org/belgeo/8825> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.8825>

Ce document a été généré automatiquement le 5 février 2021.

Belgeo est mis à disposition selon les termes de la licence Creative Commons Attribution 4.0 International.

Gedrukte kaarten van Europa vóór Ortelius. Een toevoegsel

Pre-Ortelius printed maps of Europe. Addenda

H.A.M. van der Heijden

- 1 In 1992 verscheen bij de Uitgeverij Canaletto in Alphen aan den Rijn van de hand van ondergetekende het boek *De oudste gedrukte kaarten van Europa* waarin veertig kaarten van geografisch Europa en zeven kaarten van Europa in de gestalte van een vrouw worden afgebeeld en beschreven. De kaarten van het geografisch Europa dateren alle uit de periode die voorafgaat aan de kaart van Europa van Abraham Ortelius.
- 2 In de geschiedenis van de cartografie is het werk van deze Antwerpse antiquaar en kaart-inkleurder in menig opzicht een keerpunt geweest. Hij was degene die op de gedachte gekomen is kaarten op vellen van gelijk folio-formaat te laten maken en ze in 1570 in zijn boek *Theatrum Orbis Terrarum* in een vaste systematische volgorde samen te binden. Mercator noemde zo'n boek een "atlas" en zo bleef het heten tot op de huidige dag. Een keerpunt was ook het besluit van Ortelius voor het eerst "geschiedenis" in kaart te brengen. Hij gaf als eerste twee kaarten uit van de reizen van Paulus, "Peregrinatio Divi Pauli" en van het klassieke Romeinse Rijk "Romani Imperii Imago". Ook deze leidden tot het ontstaan van een historische atlas met een aparte naam, het *Parergon*. In de derde plaats was Ortelius ook de maker van een folio-kaart van Europa (Fig. 1) die door hem als vijfde kaart in zijn atlas werd opgenomen. Deze betekende opnieuw een keerpunt en gold lange tijd als het overheersend model van de Europa-kaart in het algemeen.

Figuur 1. Abraham Ortelius, EVROPAE, schaal 1 :15.000.000, 1570, 34x46 cm.

De kaart van Ortelius als model

- 3 De titel van deze kaart die op een ongebruikelijke wijze in het Latijn op het einde met “ae” geschreven wordt, is te verklaren door de Griekse oorsprong van het Europa-verhaal. Volgens de Griekse mythologie ontvoerde Zeus in de gedaante van een stier het meisje Ευρωπη.
- 4 Omdat het Latijn geen letter bezat die gelijk stond met de Griekse “η” ontstond het gebruik de Romeinse dubbelklank “AE” of “Æ” toe te passen.
- 5 De kaart wijkt in belangrijke mate af van de gedrukte Europa-kaarten die aan Ortelius voorafgingen en zij heeft het kaartbeeld van Europa praktisch bepaald. In de Europa-kaarten vóór Ortelius komt van Scandinavië meestal slechts een gedeelte voor. Bij Ortelius komt Noord-Europa beter tot zijn recht onder invloed van een kaart van Noord-Europa van de Scandinavische bisschop Olaus Magnus. Ortelius kende deze kaart zoals blijkt uit de vermelding in de “Catalogus Auctorum”, de door hem in het *Theatrum* opgenomen lijst van kaarten die hem bij het samenstellen van zijn atlas bekend waren : “Olaus Magnus Gothus *Regionum Septentrionalium Tabulam*, Venetiis. Het kaartbeeld van Ortelius komt in grote mate met het huidige overeen en is in die vorm in vrijwel iedere moderne atlas te vinden.
- 6 Bijna alle kaarten van Europa uit het laatste deel van de zestiende eeuw staan onder invloed van deze Ortelius-kaart en in sommige gevallen wordt deze invloed zelfs in de kaart vermeld. In een kaart van Matteo Florimi uit 1600 staat bij de schaalstok gegraveerd “cavata dal Teatro del Ortelio”. Hetzelfde komt voor op de fraaie kaart van Johannes Orlandus uitgegeven door Heinrich Schoel in Rome in 1609 (Roma, Bibl. Corsiniana, 29.K.I. nr 12517). Maar ook zonder uitdrukkelijke vermelding werd het

Europa-model van Ortelius gevolgd. De Italiaan Girolamo Porro maakte naar dat model een kleine kaart van Europa (Fig. 2) die een wijde verbreiding vond en met en zonder zijn naam in vele edities van Botero's "Relazioni Universali" verscheen. Hetzelfde model werd in nog kleinere vorm in verscheidene Ptolemeus-edities van Magini opgenomen. In de Duitse Botero-edities in Keulen en Ursel komt weliswaar een enigszins afwijkende versie (Fig. 3) voor, maar deze verwijst ook duidelijk naar Ortelius.

Figuur 2. Girolamo Porro, EVROPA, 1597, 18x25 cm.

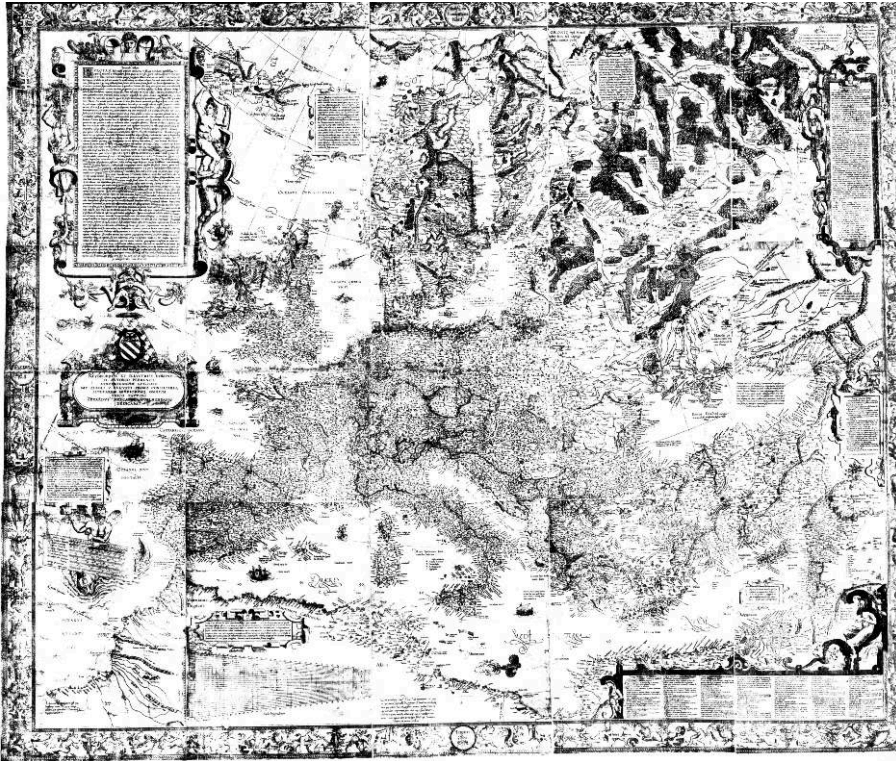
Figuur 3. Giovanni Botero, EVROPA, 1597, 21x27 cm.

De oorsprong van de Europa-kaart van Ortelius

- 7 De Europa-kaart van Ortelius is zo verschillend van de hem voorafgaande Europa-kaarten dat het vermoeden rijst dat hij haar persoonlijk heeft ontworpen, zij het dan ook met de Europa-kaart van Mercator (Fig. 4) als uitgangspunt. Hij heeft opvallend veel aandacht aan de kaart besteed. Het begint al in de "Catalogus Auctorum". Daarin worden negen cartografen van Europa-kaarten met name genoemd :
 Petrus Apianus, Europam,
 Cornelius Antonii, Idem descripsit Europam.
 Ioannes Bucius Aenicola, Europam subforma puellae,
 Jacob Homem, Lusitanus,
 Nicolaus Nicolaius Delphinus Europam marinam,
 Caspar Vopellius Medebach Item Europae totius ;
 Christophorus Zellius, Europae Typum,
 Ioannes Dominicus Methoneus, Europam,
 Martinus Ilacomilus Friburgensis (= Waldseemüller) Europam.
- 8 Daarvan blijven er twee buiten beschouwing : Ioannes Bucius omdat het de kaarten van Europa als maagd, "Europa Virgo" betreft en Nicolaus Nicolay omdat deze fraaie kaart "Nova et Exquisita descriptio Navigationum [...]" van 1544 een havenkaart is (portolaan) zonder geografische gegevens te land.
- 9 Ortelius geeft daarnaast aan de achterzijde van de Europa-kaart in de eerste Nederlandse editie van het *Theatrum* in een uitvoerige en gedetailleerde tekst wat volgens hem tot Europa moet worden gerekend. Hij gaat daarop zo nadrukkelijk in, ook wat het noorden van Europa betreft, dat het loont zijn tekst over te nemen.

Figuur 4. Gerard Mercator, zonder titel, in de tekst [Europam descripturi curavimus], 1554, 134x160 cm.

- 10 Hij noemt in de eerste plaats “het Roomsche Rijck”, “Het heilige Roomsche Rijk der Duitse Natie”, maar merkt daarbij in 1570 terecht op dat het als politieke macht niet veel meer betekent: “devvelk alle Rijcken nu noch in eervveerdichheyt, ende eertijts met macht ende fame te bouen ghegaen heeft”. Hij telt achtentwintig “Christelycke Coninckrijken”. “De Principaele bysondere Provincien van dit Europa zijn dese naevolghende (wt en Westen beghinnende deur het Zuyden na het Oosten int Noorden comende) Spaignen; Vrank-rijck; Duytsch-landt; Italien; Slauonien; Grieecken; Hungarien; Polen met Litau; Moscouien oft Russen; ende het Noordsche deel eertijts Scandia geheten; daarin lighen Noord-weghen; Sweden; ende een stuck van Denemercken. De Eylanden dier onderhoren, zijn ten eersten het Eylandt eertijts Albion geheeten, dwelck nu Engelandt en Schotlandt is; Yrlandt; Frislandt; Yslandt; ende Groenlandt; dese ligghen al in de grote Noordsche zee. De Eylanden inde Middellandsche-zee zijn Sicilien; Candia; Corsica; Sardeggen; Maiorque en Minorque; Negroponte; Malta; Corfu; Stalimene; Metelin; Sio ende meer andere cleyne Eylanden in Archipelago, ende andere wateren gheleghen”,
- 11 Daarnaast noemt van den Broecke (p. 44/45) als “Cartographical Sources” die Ortelius als basis van zijn Europa-kaart gebruikt heeft: Scandinavië van Olaus Magnus 1539; Engeland van Mercator 1564; Rusland van Jenkinson 1562, het zuidoostelijk deel daarvan van Gastaldi Azië 1559; delen van Noord-Afrika van Gastaldi’s Afrika-kaart van 1564.

Algemene aspecten van de Europa-kaarten vóór Ortelius

- 12 Het lag voor de hand een kaart van Europa te verwachten in het klassieke aardrijkskunde-boek van de Oudheid, de *Cosmographie* van Claudius Ptolemaeus dat zowel in de Middeleeuwen als in de Renaissance vele malen met de hand werd gekopieerd of in vroege edities werd gedrukt. Traditiegetrouw werden er 27 handschriftkaarten aan het boek toegevoegd, maar geen van het werelddeel Europa als zodanig. Ook in de sedert 1471 door de druk verbreide uitgaven kwamen de traditionele 27 gegraveerde kaarten voor maar geen van Europa in haar geheel. Europa werd verdeeld in tien afzonderlijke deelkaarten, “*Tabulae Europae*”, zonder overzichtskaart in haar geheel. Pas in de *Mappae Europae* van 1536 en in de Ptolemaeus-editie van Sebastian Münster van 1540 komt een in houtsnede gedrukt Europa-kaartje voor (Fig. 5). Wel heeft hij voor zijn college-dictaat van 1515 tot 1518 een kleine met de hand getekende kopie van de Europa-kaart van Waldseemüller ingevoegd (Fig. 6) die in 1540 in hout gesneden werd.

Figuur 5. Sebastian Münster, *Tabula Europe*, uit “*Mappa Europae*”, 1536, 16x22 cm.

Figuur 6. Sebastian Münster, met de hand getekend Europa-kaartje, 1515-1518, 16x23 cm.

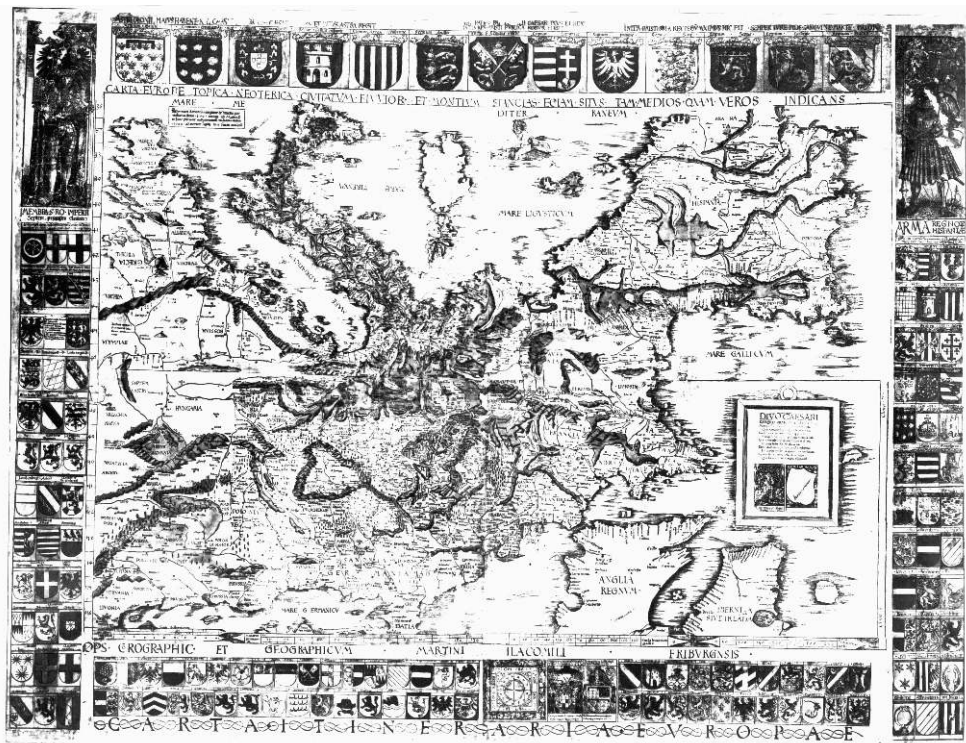

- 13 Bij de beschouwing van de oudste en belangrijkste kaarten van Europa uit de periode vóór Ortelius, die in *De oudste gedrukte kaarten van Europa* beschreven worden, vallen de volgende algemene aspecten op. Zij verschijnen in de periode van ca. 1511 tot 1570. Zij vertonen over het algemeen een kaartbeeld dat vergeleken met dat van Olaus Magnus nauwelijks een verbetering kan worden genoemd.
- 14 Het is in die jaren ook begrijpelijk dat zij opgedragen werden aan de grote machthebber van Europa, keizer Karel. Deze was in 1518 volwassen verklaard, werd in 1519 bij de dood van keizer Maximiliaan door de keurvorsten tot Rooms-Koning gekozen en in 1530 in Bologna door de Paus tot keizer gekroond. In deze periode speelden zich de hoogtepunten en tevens de dieptepunten van het keizerlijk bewind af en de makers van de kaarten reageerden daarop met lovende teksten, die meestal met hoop op geldelijke beloning aan de keizer werden opgedragen.
- 15 De meeste daarvan zijn grote kaarten die uit een aantal bladen zijn samengesteld en aan elkaar geplakt moesten worden. Zij waren kennelijk niet bestemd voor publicatie in boekvorm maar als wand- en sierkaarten bedoeld. Het betreurenswaardige gevolg daarvan was dat zij onbeschermd de gevolgen van de tijd ondervonden en dat er maar weinig exemplaren van zijn overgebleven. In dit opzicht is van de atlas van Ortelius in 1570 een uniformerende werking uitgegaan. De kaart in folio-vorm werd door zijn toedoen de norm die tot op de dag van vandaag wordt toegepast.
- 16 Een ander belangwekkend aspect van de oude Europa-kaarten is ook dat zij tot ongeveer 1560 in hoofdzaak een noord-Europese aangelegenheid waren, hoewel het zwaartepunt van de cartografie in die decaden nog in Rome en Venetië lag. De toonaangevende kaarten-uitgevers waren vóór ca. 1570 de Italianen. De grote bloei van de cartografie in west-Europa, vooral in Antwerpen en in Keulen, begon pas ongeveer 1560.
- 17 De kaarten waren verder in vele gevallen op het zuiden georiënteerd. De gebiedende eis de kaart op het noorden te oriënteren gold voor de toenmalige cartografen niet en

komt pas later in zwang. Praktische of esthetische overwegingen gaven in de oriëntatie de doorslag. Dat deze oriëntatie op het zuiden op de vroegste kaarten werd toegepast en gehandhaafd, zal verband houden met het gebruik van de kaarten voor de vele pelgrimstochten naar Santiago de Compostela en naar Rome. Een belangrijke aanwijzing daarvoor is het verschijnen van de befaamde kaart met het wegennet “Das ist der Rom-weg von meylen zu meylen” van Etzlaub (1460-1532) die in het Heilig Jaar 1500 veelvuldig als routebeschrijving werd meegenomen. Gezien het verloop van de route van noord naar zuid is deze oriëntatie begrijpelijk.

- 18 Voorts waren het meestendeels houtsnede-kaarten. De allereerste gedrukte kaart van Europa van Waldseemüller (1520, Fig. 7) was een houtsnede. De kopergravure die in Italië reeds in de zestiende eeuw regelmatig werd toegepast, bleef in het noorden nog enkele decennia bij de houtsnede ten achter. Vooral in het noorden werden de houtsneden voorzien van versieringen, waarvan de in *De oudste gedrukte kaarten van Europa* beschreven kaarten staaltjes van kunstzinnige creativiteit leveren.

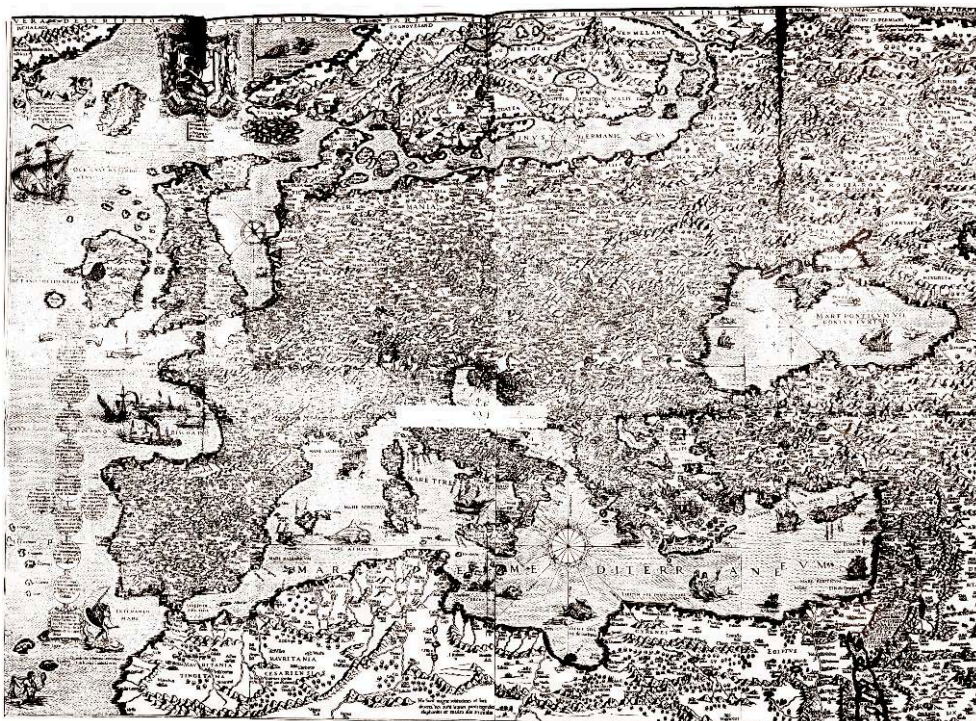
Figuur 7. Martinus Ilacomilus (Waldseemüller), Carta Itineraria Europae, 1520, 106x140 cm.

- 19 Een kloof tussen het streven naar geografische exactheid enerzijds en ambachtelijke kunstzinnigheid anderzijds bestond voor de oude cartografen nog niet en zij hebben zich in hun cartografie menigmaal van harte uitgeleefd. In grote, rijk bewerkte cartouches, windrozen, wapens, schepen, menselijke figuren en dieren hebben de oude cartografen producten van houtsnijkunst of kopergravure geleverd die ook nu nog voor velen de aantrekkelijkheid van de oude kaarten uitmaken.
- 20 Tenslotte mag het informatieve aspect van de kaart niet over het hoofd worden gezien. Het blijkt dat de kaart niet alleen een uiting was van gegroeid geografisch en historisch bewustzijn, maar dat zij ook als drager van beelden, symbolen en teksten een opvoedende en beleerende taak te vervullen had. Het kopen van boeken lag minder binnen het bereik der mensen dan de aanschaf van een los blad. Als men de kaarten van

Waldseemüller, Mercator, Musinus en Vopell ter hand neemt, vindt men uitvoerige teksten in alle hoeken van de kaart. Ook het emblematische, morele element ontbrak niet. Een aardig voorbeeld daarvan is de vrouwenfiguur linksonder op een Europa-kaart van Zorzi Mothoneus (Fig. 8) die Vrouwe Fortuna moet voorstellen. Zij wordt met een zeil in haar hand niet vooruit maar achteruit gedreven. Daarnaast staat de ironische spreuk “Quando che la Fortuna un om molesta, tutti i amici li volta la testa” (als de fortuin tegen iemand is, keren al zijn vrienden hem de rug toe).

Figuur 8. Johannes Dominicus Zorzi (Mothoneus), *Vera descriptio totius Europe*, 1545, 77x109 cm.

Zwakke punten in de vroege Europa-kaarten

- 21 Het meest zwakke punt van de oude Europa-kaarten was tot in de zeventiende eeuw het noorden. Tot het begin van de vijftiende eeuw was het noorden vrijwel onbekend. Sebastian Münster schreef op de verso-zijde van zijn Europa-kaart in de eerste edities van zijn “Cosmographie” van 1544 en later: “alle belangrijke delen staan er op, met uitzondering van grote gebieden in het noorden zoals Engeland, Schotland, Denemarken, Gotland, Noorwegen en nog verder gelegen gebieden. Iedereen rekent ze wel tot Europa en men meent zelfs dat zij doorlopen tot aan de Pool, maar ze zijn tot nu toe onvoldoende verkend en bovendien niet alle door mensen bewoond”.
- 22 De eerste geographische informatie over Scandinavië, IJsland, Groenland en Noord-Rusland bereikte het beschaafde Europa pas door toedoen van een Deense geograaf die meestal Claudius Clavus wordt genoemd. Zijn kaart kwam in Italië terecht en werd daar gegraveerd, maar zij week aanmerkelijk van de werkelijkheid af. Schotland werd sterk naar het oosten afgebogen en Noorwegen strekte zich veel te westelijk over Denemarken uit.

- 23 Een verbetering, zij het een betrekkelijke, bracht de boven vermelde kaart van bisschop Olaus Magnus uit 1539, de “Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum”, die in Venetië in houtsnede verscheen in negen bladen. Ortelius heeft het werk van Olaus Magnus gekend. In een door Olaus Magnus geschreven boek “Historia della genti e delle natura delle cose settentrionali”, Rome 1555, werd deze kaart in verkleinde en vereenvoudigde wijze heruitgegeven (Fig. 9). Zij zou het kaartbeeld van Noord-Europa tot Ortelius en tot ver in de zeventiende eeuw beïnvloeden. Ortelius week slechts in één opzicht van de kaart van Olaus Magnus af: ligging en vorm van Finland zijn onjuist. Sebastian Münster heeft de kaart van Magnus ook gekend¹, want op de achterzijde van zijn Europa-kaart voegt hij het volgende aan het citaat toe: “de vorig jaar verschenen kaart van Olaus over enige landen in het noorden doet ons vermoeden hoe ze er uit zien”.

Figuur 9. Uit Olaus Magnus, “Historia delle genti e della natura settentrionali”, Roma, 1555, 26x18 cm.

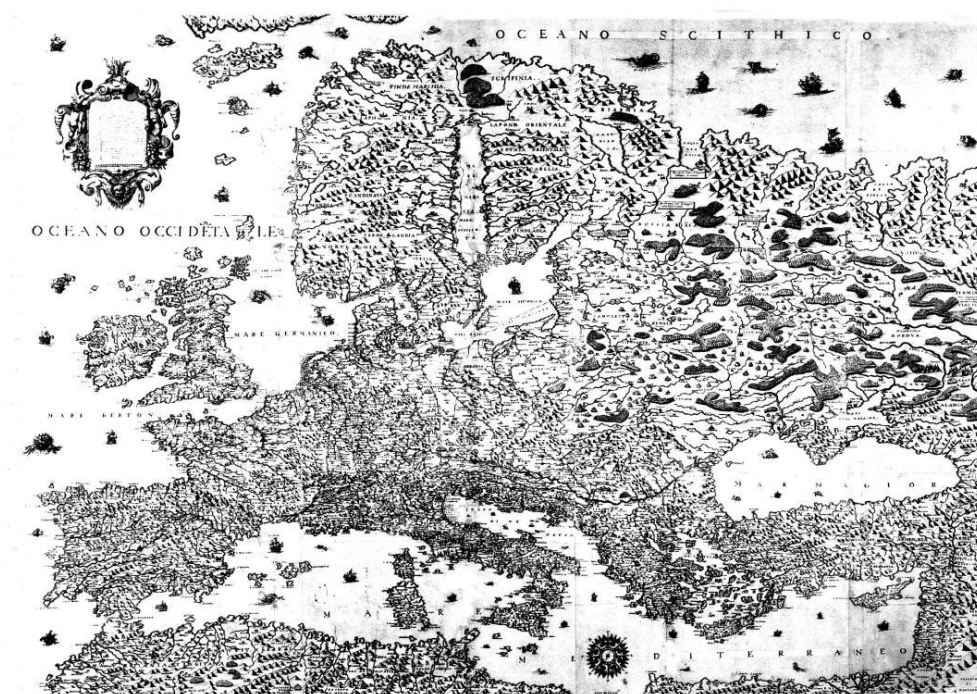
- 24 Er was nog een zwak punt in de oude Europa-kaarten dat een hardnekkig bestaan leidde en zelfs bij de bij uitstek kritische geograaf Mercator werd aangetroffen; de Middellandse Zee was te lang. In werkelijkheid strekt die zich uit van 6° W. tot 36° O., dit wil zeggen in totaal 42°. Maar op de oude kaarten, ook bij Mercator en Ortelius, loopt de Middellandse Zee van 15° O. tot 67° O., minstens tien graden te lang.
- 25 In verscheidene kaarten was de Witte Zee een van de zee afgesloten binnenmeer en werd zij verward met het Ladoga-meer. Merkw aardigerwijze komt op enkele kaarten in de Atlantische Oceaan een geheimzinnig niet-bestaand eiland “Frislandt” voor. Dit eiland werd op een reiskaart van de Venetiaan Nicolo Zeno ingetekend ten zuiden van IJsland. Mercator nam een inzetkaartje van Frislandt op in zijn kaart van de Noordpool

van 1595 en het werd door Ortelius op de achterzijde van zijn Europa-kaart genoemd, maar door hem niet afgebeeld.

De wandkaarten van Camocio en van Gastaldi

- 26 Gio[vanni] Franco Camocio (werkzaam ca. 1558-1575) publiceerde in 1573 een kaart van Europa zonder titel, maar in de opdracht die in een grote cartouche linksboven was opgenomen, staat [...una simile Europa...] en [...detta Europa...] (Fig.10). De schaal is ca. 1:4.350.000; de breedtegraden zijn ingegraveerd met de kleinste indeling 5^e, de lengtegraden met 15^e. De kaart bestaat uit twaalf bladen, in kopergravure; met een totale afmeting 102x146 cm. Het noorden boven. De cartouche bevat de opdracht aan “Co[n]te] Antonio Valmerano (zie Commentaar). De kaart is blijkens de tekst in de cartouche uitgegeven door “Gio. Franco Camocio Di Vinegia alli 26 di Lulio 1573”.
- 27 In rechthoekige kaders staan in de kaart kleine teksten die betrekking hebben op lokale bijzonderheden, bijvoorbeeld: “In questo mare si trovano lambra et oldano; Questi paesi sono la maggior parte boschi et paludi; Di qui vengono armelini et zebelini”. De vindplaats is Rotterdam, Maritiem Museum, K 263.

Figuur 10. Giovanni Franco Camocio, zonder titel, in de cartouche [una simile Europa], 1573, 102x142 cm.

Commentaar

- 28 Deze kaart is in kaart 31 van *De oudste gedrukte kaarten van Europa* onvolledig en onjuist beschreven. Zij is een kopie van de Gastaldi-kaart (zie kaart 17 in *De oudste gedrukte kaarten van Europa*) en maakt evenals deze deel uit van een set van 5 of 4 kaarten van de werelddelen. Camocio deelt in zijn opdracht zelf mee dat hij na de kaart van Azië een kaart van Europa belooft te maken. Het enige volledige exemplaar dat een

ongewijzigde plaats en datum vertoont is het exemplaar in Rotterdam. Er bestaan van deze kaart verschillende staten. In de James Ford Bell Library van de University of Minnesota, Minneapolis bevindt zich het tweede volledige exemplaar met hetzelfde adres maar met een andere datum MDLXXIX (1579, in inkt). Waarschijnlijk heeft hier gestaan MDLXXII (1572). Het exemplaar in deze bibliotheek was in 1920 in het bezit van Lord Harmsworth, in 1939 van Henry Stevens. Zij kwam in 1956 in the Ford Bell Library.

- 29 Daarnaast zijn nog twee onvolledige exemplaren bekend. In het Museo Correr in Venetië bevindt zich een onvolledig exemplaar van vijf bladen (vier aan de top en een in het midden) met de gewijzigde datum MD8V (1585 ?). Tenslotte verwierf de Yale University Library, New Haven in 1979 een exemplaar in slechte toestand en gewijzigd. In dit exemplaar is de tekst van de opdracht en het impressum in de cartouche geheel uitgewist (doch nog vaag zichtbaar) en vervangen door een grote titel EVRO I PA in inkt.
- 30 De cartouche is gevuld met een uitgebreide opdracht van de kaart aan Conte Antonio Valmarano als praeses van de Academia Olimpica te Venetië. Deze bekleedde het voorzitterschap tot 1575, het jaar waarin de Academia wegens de pestepidemie werd opgeheven. Camocio spreekt de hoop uit dat Valmarano de kaart zal opnemen in het Museo van de Academia. Op het einde van de zestiende en begin zeventiende eeuw waren zogenaamde “rariteiten-kabinetten” (een museum van allerlei wetenschappelijke en natuurwetenschappelijke verzamelingen) in Europa bijzonder populair.
- 31 Evenals vele andere cartografen is Camocio waarschijnlijk in de verwoestende pest-epidemie van 1575 omgekomen. Van hem is na die datum geen werk meer bekend en het zwaartepunt van de cartografie verlegde zich definitief van Rome en Venetië naar noord-Europa.

BIBLIOGRAPHIE

De onderstaande aanvullende literatuur heeft alleen betrekking op de werken die in *De oudste gedrukte kaarten van Europa* niet voorkomen.

KARROW R. W. (1993), *Mapmakers of the Sixteenth Century and their Maps*, Chicago, Speculum Orbis Press.

MEURER P. H. (1991), *Fontes Cartographici Orteliani*, Weinheim, Acta Humaniora.

VAN DEN BROECKE M. P. R. (1996), *Ortelius Atlas Maps*, 't Goy (NL), Hes Publishers.

WOODWARD D. (1997), *The four Parts of the World, Giovanni Francesco Camoccio's Wall Maps*, Minneapolis, the James Ford Bell Lectures.

NOTES

1. De kaart in kwestie is een kaart van de noordelijke streken van Europa alleen, tamelijk vroeg gedrukt en gebruikt als informatiebron door Münster en Ortelius.

RÉSUMÉS

Deze bijdrage is een samenvattend en nader toegelicht overzicht van het in 1992 verschenen boek *De oudste gedrukte Kaarten van Europa*, Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1992. Daarin worden veertig overzichtskaarten van Europa en zeven kaarten van Europa in de gestalte van een koninklijke vrouw (Virgo Europa) beschreven, afgebeeld en becommentarieerd. De veertig geografische kaarten stammen alle uit de periode van vóór Ortelius en zijn grotendeels veelbladig, met grote grafische bekwaamheid en kunstzinnigheid in hout of koper gegraveerd. Zij wijken echter aanmerkelijk van de werkelijkheid af vooral wat noord-Europa betreft. In dat opzicht was de kaart van Europa die Abraham Ortelius in 1570 in de eerste atlas *Theatrum Orbis Terrarum* opnam een grote verbetering. In de cartografische weergave van het Europese continent was daarom Ortelius' kaart "Europae" het definitieve keerpunt.

This article is a concise and elucidating survey of *De oudste gedrukte Kaarten van Europa* (The oldest printed maps of Europe), Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1992. In this book forty general maps of Europe and seven maps of Europe in the shape of a royal lady (Virgo Europa) are described, depicted and supplied with comment. All forty geographical maps belong to the period before Ortelius. They are for the greater part in several sheets and engraved in wood or copper with much geographical and artistic skill. They rather differ, though, from reality, especially the northern part of Europe. In this respect the map of Europe, which Abraham Ortelius inserted in his first atlas *Theatrum Orbis Terrarum* of 1570 meant a great improvement. Therefore, in the cartographical reproduction of the European continent Ortelius' map "Europae" meant a definitive turn.

AUTEUR

H.A.M. VAN DER HEIJDEN

Lange Reen 2, 5524 AJ Steensel, Nederland, Vand8282@planet.nl